

Narcyz we współczesnym świecie. Analiza pojęcia w kontekście funkcjonowania społecznego osób narcystycznych

Narcissus in the modern world. Analysis of the concept in the context of social functioning of narcissistic persons

Klaudia Wróblewska, Anna Kowalczyk, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Instytut Psychologii, Wydział Filozoficzny

Typ artykułu: przeglądowy.

Źródło finansowania badań i artykułu: środki własne Auterek.

Cytowanie: Wróblewska K., Kowalczyk A., (2018) *Narcyz we współczesnym świecie. Analiza pojęcia w kontekście funkcjonowania społecznego osób narcystycznych*, „Rynek-Społeczeństwo-Kultura” r 2(28), s. 55-58, https://kwartalnikrsk.pl/Artykuły/RSK2-2018/RSK2-2018-Wroblewska_Kowalczyk-Narcyz-we-wspolczesnym-swiecie.pdf

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest próba analizy zjawiska narcyzmu w szerszym kontekście, w tym z perspektywy psychologicznej i społecznej. Istnieje niewiele prac zajmujących się szerszym spojrzeniem na to pojęcie. W artykule położono nacisk na sposób funkcjonowania społecznego osób z cechami narcystycznymi. Próbowano również spojrzeć na narcyzm poprzez konteksty kulturowe oraz funkcjonowanie w mediach społecznościowych. Przykładem rozważań był Facebook, który jest jednym z najpopularniejszych portali społecznościowych na świecie. Dokonano również przeglądu teorii na temat narcyzmu oraz próbowano powiązać narcyzm z samooceną, pojęciem tożsamości oraz różnicami międzykulturowymi i znaczeniem tych pojęć dla funkcjonowania społecznego osób narcystycznych.

Słowa kluczowe: narcyzm, Facebook, osobowość, Internet.

ABSTRACT

The aim of the article is an attempt to analyze the phenomenon of narcissism in a broader context, including from a psychological and social perspective. There are few works dealing with a broader view of this concept. The article emphasizes the social functioning of people with narcissistic features. Attempts have also been made to look at narcissism through cultural contexts and functioning in social media. An example of reflections was Facebook, which is one of the most popular social networking sites in the world. The theory of narcissism was reviewed, and attempts were made to connect narcissism with self-esteem, the concept of identity and gender differences, and the meaning of these concepts for the social functioning of narcissistic persons.

Keywords: narcissism, Facebook, personality, Internet.

Wstęp

Celem prezentowanego artykułu jest próba szerszego niż dotychczas spojrzenia na „zjawisko narcyzmu”. Prezentowana praca ma na celu analizę pojęcia narcyzmu z perspektywy psychologicznej, jak i społecznej. W szczególności ważny z perspektywy tej pracy jest sposób, w jaki osoby narcystyczne funkcjonują na portalach społecznościowych. Aby dokonać analizy, należy zdefiniować czym jest narcyzm. Termin „Narcyzm” wywodzi się z mitologii greckiej. Zgodnie z zawartymi w niej zapisami, Narcyz był synem nimfy Liriope oraz boga rzeki Kefistosa. Słynął on z wielkiej urody, co skutkowało tym, że rozkochiwał w sobie wszystkie nimfy. W ramach kary za odrzucenie uczucia nimfy Echo, Afrodyta obdarzyła młodzieńca miłością do samego siebie. Po śmierci, Narcyz został zamieniony w kwiat, będący symbolem nieczułości. Mit o Narcyzie funkcjonuje w różnych formach, wplatane są w niego inne postaci, zmienia się fabuła, jednak niezależnie od źródła przypowieści, postać Narcyza kojarzona jest z miłością do samego siebie, egoizmem, niedojrzałością i brakiem czułości (Kopaliński 1985). Definiowanie narcyzmu jest w dużej mierze zależne od orientacji teoretycznej, istnieją natomiast trzy nadrzędne perspektywy, podejmujące problematykę rozumienia tego konstruktów. Zgodnie z pierwszą, narcyzm definiowany jest w sensie genetycznym – jako normatywny etap rozwoju człowieka. Druga trajektoria skupia się na ujęciu klinicznym, więc narcyzm ujmowany jest w niej jako jednostka chorobowa. Trzecia natomiast definiuje narcyzm w kategorii dominującej cechy charakteru, postawie przejawianej względem innych (Szpunar 2016). Początkowo narcyzm był przedmiotem zainteresowania badaczy pracujących w nurcie psycho-

analitycznym, którym jawił się on jako forma zaburzenia seksualnego. Jako pierwszy, zjawisko narcyzmu opisał Alfred Binet w 1887 roku, przedstawiając postać swojego pacjenta, osiągającego podniecenie seksualne na widok białych fartuszków. Kilka lat później, Havelock Ellis uznał narcyzm jako formę perwersji seksualnej, w ramach której osoba samą siebie postrzega jako obiekt seksualny. Twórca psychoanalizy, Zygmunt Freud, twierdził, że każdy człowiek przychodzi na świat w stanie „całkowitego narcyzmu”, który pozwala jednostce nabyć wzorce umożliwiające tworzenie późniejszych bliskich relacji. Narcyzm w jego koncepcji jest bowiem fazą pośrednią między miłością do samego siebie, a miłością do drugiego człowieka. Heinz Kohut, twórca *teorii ja*, wiązał pojęcie narcyzmu z dwoma elementami – idealizacją wyobrażenia rodziców oraz ekshibicjonistyczną wspaniałością. Zgodnie z jego koncepcją, dziecko do około szóstego roku życia żyje w przekonaniu, że stanowi centrum świata, a zadaniem wszystkich bliskich mu osób jest zaspokajanie wszelkich jego potrzeb (ekshibicjonistyczna wspaniałość). Ponadto, przypisuje on rodzicom „niezwykłe moce”, co sprzyja nieodczuwaniu bezradności oraz poczuciu bezpieczeństwa (idealizacja wyobrażenia rodziców). W zdrowo rozwijającej się osobowości, oba te przekonania ulegają redukcji pod koniec średniego dzieciństwa, natomiast w osobowości narcystycznej funkcjonują w niezmięnionej, a w skrajnych przypadkach – we wzmożonej formie, przez całe życie (Szpunar 2016).

Narcyzm w klasyfikacji ICD-10 oraz DSM-V

W kontekście klinicznym, narcyzm ujmowany jest w kategorii zaburzenia osobowości. Jego dokładny opis znajduje się w uzna-

nych klasyfikacjach chorób, takich jak ICD-10 czy DSM-V, w których funkcjonuje pod nazwą narcystycznego zaburzenia osobowości. Występujące w nich kryteria diagnostyczne są bardzo zbliżone i zakładają, że do zdiagnozowania tej jednostki chorobowej konieczne jest wykazywanie przez osobę minimum pięciu spośród następujących cech (Starzomska 2015):

1. Nadmierne poczucie własnej wartości, pośrednio przejawiane w oczekiwaniu uznania, mimo braku wymiernych osiągnięć;
2. Pograżanie się w wyobrażeniach o swoim wielkim sukcesie, wspaniałości, urodzie bądź nieskazitelnej miłości;
3. Przeświadczenie o swojej niezwykłości i oryginalności oraz o możliwości bycia zrozumianym jedynie przez równie niezwykłe jednostki oraz chęć spędzania czasu jedynie w ich towarzystwie;
4. Potrzeba nadmiernego podziwu ze strony społeczeństwa;
5. Przekonanie o byciu lepszym od innych, o posiadaniu szczególnych praw;
6. Wykorzystywanie innych osób w celu osiągnięcia własnych korzyści;
7. Brak przejawów empatii;
8. Zazdrość przejawiana wobec innych osób oraz poczucie, że inne osoby są zazdrosne o jednostkę, jej osiągnięcia;
9. Wyniosłość przejawiana w zachowaniach i postawach.

Narcyzm może być rozpatrywany również w kontekście społeczno-kulturowym. W takim rozumieniu odchodzi się od analizowania tego zjawiska w odniesieniu do pojedynczej osoby, lecz skupia się na badaniu całej kultury. W czasach, gdy kultura daje pewnego rodzaju przyzwolenie na demonstrowanie przez jej przedstawicieli cech narcystycznych, czy to przez wszechobecne zjawisko autopromocji na portalach społecznościowych, czy również poprzez wszczepianie wśród jej członków przekonania, że niektóre cechy narcystyczne są bardzo pożądane (choćby w praktyce zawodowej), pojawia się wątpliwość – co jeszcze jest normą, a co już narcystycznym zaburzeniem osobowości. Inaczej mówiąc, ciężko jest jednoznacznie orzec, czy to zaburzona jednostka w pewien sposób kreuje kulturę pod swoją wizję, czy to kultura, w którą osoba jest wdrukowana, wymaga dostosowania się do jej narcystycznych standardów (Szpunar 2016).

Narcyistyczne schematy

Schemat jest pewnym wzorem psychicznym obejmującym wiedzę o świecie społecznym, na kształtowanie którego wpływ mają uprzednie doświadczenia. Jest on zbiorem emocji, reakcji, przekonań na temat siebie, świata, innych ludzi, obiektów. Schematy kształtowane są w dzieciństwie, w wyniku różnego rodzaju interakcji z otoczeniem. Pełnią one wówczas funkcję typowo adaptacyjną, pomagając dziecku radzić sobie w konkretnych sytuacjach problemowych. W okresie dorosłości mogą jednak być destrukcyjne, gdyż z uwagi na ich sztywny i nieświadomy charakter, ograniczają potrzebę kreowania nowych rozwiązań, co w dużym stopniu ogranicza życie. W kontekście narcyzmu, najszerzej opisywanymi w literaturze schematami są: – Roszczeniowość/Wielkościowość, – Wadliwość/Wstyd, – Deprywacja emocjonalna. Tryby działania schematów to inaczej strategie zaradcze, w momencie uaktywnienia się danego schematu. Dla jednostek narcystycznych charakterystyczne są na-

stępujące tryby:

1. Samotne dziecko – jest to najbardziej pierwotny tryb, pojawiający się w momencie poczucia odrzucenia. Narcyz wówczas stara się nie uaktywnić uczuć charakterystycznych dla tego trybu, jakimi są: wrażliwość, kruchość, podatność na zranienia. Jest to jednocześnie jedyny tryb, w którym u osób narcystycznych przejawiana jest empatia;
2. Samoukoiciel – charakterystyczne dla tego trybu jest odwracanie uwagi od cierpienia, poprzez podejmowanie działań kompulsyjnych, takich jak hazard, ryzykowny seks, zakupy;
3. Samouwieliacz – tryb ten uaktywnia się najczęściej we wszelkiego rodzaju relacjach interpersonalnych.

Rozpoznanie schematów i trybów ich działania u osób narcystycznych jest podstawowym zadaniem terapeuty, które pozwala na ukierunkowanie dalszej formy pomocy. Jego rola sprowadza się przede wszystkim do wykreowania u pacjenta umiejętności zastąpienia dysfunkcyjnych schematów ich bardziej adaptacyjną, zdrową formą (Szczykiewicz 2016).

Narcyzm a samoocena

Na pierwszy rzut oka, osoba z nasileniem cech narcystycznych sprawia wrażenie bardzo pewnej siebie, znającej swoją wartość. Jednakże wyniki wielu badań z zakresu samooceny osób narcystycznych świadczą o tym, że pod tą maską kryje się całkiem inna percepcja własnej osoby. Erin Myers i Virgil Zeigler-Hill (2012) przebadali 71 studentek Carolina University w celu sprawdzenia, czy deklarowana samoocena osób narcystycznych jest zbliżona z tym, co naprawdę myślą. W tym celu skonstruowali dwuetapowy plan eksperymentu. Na początku osoby badane wypełniały kwestionariusz mierzący samoocenę, a w drugiej części zostały poinformowane, że zostaną poddane badaniu wariografem, co rzecz jasna nie miało miejsca, aczkolwiek eksperymetatorzy założyli, że w warunkach tym osoby badane odpowiedzą zgodnie z faktycznym stanem rzeczy, redukując tym samym efekt autowaloryzacji. Jak podaje Górecka i Szuster (2011) za przejaw efektu autowaloryzacji można uznać *efekt bycia lepszym niż przeciętnie*. Efekt ten jest również znany pod pojęciem *efektu trzeciej osoby* (Skarżyńska 2002). Służy on utrzymaniu pozytywnego obrazu własnej osoby. Wyniki przytoczonego badania dowodzą, iż deklarowana samoocena osób narcystycznych była istotnie wyższa od tej, którą w rzeczywistości posiadają (Myers, Zeigler-Hill 2012).

Warto tutaj wspomnieć również o pojęciu wysokiej, ale „kruchoj samooceny” (np. Kernis 2003). Osoba cechująca się taką samooceną nieustannie potrzebuje potwierdzenia własnej wartości. Tym samym można przypuszczać, że poczucie własnej wartości jest niestabilne. Ta ciągła potrzeba dowartościowywania się poprzez oczekiwanie pochwał, uznania jest szczególnie zauważalna w świecie wirtualnym. Świat wirtualny daje jednostkom narcystycznym pewne przyzwolenie na demonstrowanie nie tyle sytuacji rzeczywistej, co odzwierciedlenia swojego *ja idealnego*. Narcyzm przejawia się w chęci pokazania innym rzekomej wyjątkowości, dobrobytu, a to właśnie Internet stanowi przestrzeń, gdzie takie postawy są szczególnie akceptowalne. Ta skłonność osób narcystycznych do udowadniania światu swojej pozycji znajduje swój wyraz również w miłości do luksusu, przepychu. Jak podaje Szpunar (2016), to właśnie tego typu praktyki, jak nadmierne skupienie na tworzeniu ideal-

nej wersji siebie w mediach społecznościowych czy zamiłowanie do luksusowych produktów są formą kompensowania niskiej pewności siebie. Ponadto, podwójna natura samooceny u osób narcystycznych skutkuje niejednokrotnie takimi negatywnymi konsekwencjami jak agresja, wrogie postawy wobec innych czy wykazywanie różnego rodzaju strategii obronnych (Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, Dzwonkowska 2007). Osoby te nie mają bowiem skrupułów, by kosztem innych – chociażby przez dewaluowanie ich wartości – poczuć się podziwianym, lepszym od innych. Te wszelkie stosowane strategie wydają się być w zgodzie z tezą, że wysoka, jawna samoocena osób o cechach narcystycznych łączy się z niskim poziomem samooceny utajonej.

Narcyzm a różnice między płciowe

Obecnie na świecie osoby z narcystycznym zaburzeniem osobowości stanowią od 1% (Millon i inni 2004) do 5% (Pinsky, Young, Stern 2009). Przeważającą część z nich stanowią mężczyźni (Grijalva i inni 2015). Jednak częstość występowania to nie jedyna różnica między płciowa. Różnice zauważalne są także w sposobie ujawniania cech narcystycznych. Badacze z Uniwersytetu w Buffalo przebadali niemal pół miliona osób i na podstawie wyników doszli do wniosku, że narcystyczni mężczyźni istotnie częściej niż kobiety wykazują pragnienie posiadania władzy oraz potrzebę uprzywilejowania (Grijalva i inni 2015). W odniesieniu do treści zamieszczonych na portalach społecznościowych, różnice również są obserwowalne. Mężczyźni podkreślają swoją atrakcyjność głównie poprzez dzielenie się informacjami o swoich sukcesach, natomiast kobiety wykorzystują w tym celu fotografie (Szpunar 2016). Ponadto, Sorokowski wraz ze współpracownikami (2015) w badaniu dotyczącym związku między płcią osób narcystycznych a umieszczaniem zdjęć samego siebie na portalach społecznościowych wykazał, że chociaż to kobiety przodują pod względem ilości materiałów tego typu, to tylko u mężczyzn działania te mają charakter narcystyczny. Jak wykazali Reinhard, Konrath, Lopez i Cameron (2012), obserwowalne wskaźniki to nie jedyna sfera ujawniająca różnice między płciowe wśród osób z narcystycznym zaburzeniem osobowości. Ich badania dowiodły, że w obrębie tej grupy, wyłącznie mężczyźni wykazują podwyższony poziom hormonu stresu – kortyzolu, co w perspektywie może zwiastować szereg problemów kardiologicznych. Badacze tłumaczą to zjawisko oczekiwaniami społecznymi nakładanymi na płęć męską. Jak twierdzą, od mężczyzn wymaga się w pewnym stopniu dominacji i arogancji, a te cechy zwiększają ich podatność fizjologiczną. Ponadto, przyczyną podwyższonego kortyzolu mogą być także nieadaptacyjne strategie radzenia sobie ze stresem, w postaci odrzucania pomocy innych osób.

Narcyzm, tożsamość i Facebook

Pojęcie tożsamości występuje nie tylko w psychologii, ale wszędzie, gdzie w polu zainteresowania znajduje się człowiek. Jak podaje Gałdowa (2000) pojęcie tożsamości można traktować jako stosunek wobec siebie samego, stosunek wobec innych osób, a tym samym stosunek do kultury i tradycji. Tożsamość można również ująć podmiotowo, a zatem można mówić o poczuciu własnej tożsamości indywidualnej (Gałdowa 2000). Rozwój tożsamości może być jednym z kluczowych elementów dla pojęcia narcyzmu. W dobie Internetu czy portali społecznościowych „wyrażanie siebie” staje się niezwykle

proste. Jak podaje Melosik (2013) Facebookowi zarzucano propagowanie narcyzmu. Wiązano to z ciągłą „idealizacją własnego Ja”. Można przypuszczać, że wyrażanie siebie na portalach społecznościowych może sprzyjać chęci podniesienia swojej atrakcyjności. „Mogę stwierdzić, że na Facebooku narcyz przegłąda się w narcyzie, jak w zwierciadle, a prawdziwą tragedią może być dla niego negatywne komentowanie jego wizerunku lub ignorowanie jego profilu” (Melosik 2013: 104). Portale społecznościowe dają możliwość kreowania swojego wizerunku. Szczególnie osoby z cechami narcystycznymi mogą w ten sposób wpływać na sposób postrzegania swojej osoby przez innych a tym samym mogą wpływać „na formowanie własnego Ja”. Jak podaje Kotyśko, Izdebski, Michalak, Andryszak i Pluto-Prądzyska (2014) narcyzm jest jedną z najczęstszych cech, które charakteryzują ludzi korzystających z portali społecznościowych. Osoby z cechami narcystycznymi to często osoby lubiące prezentować „swoje walory”. Jak się okazało, jednym z motywów skłaniających do korzystania z portali społecznościowych jest autoprezentacja (Kotyśko i inni 2014). Prezentowanie własnych zdjęć lub informacji o osiągnięciach stało się niezwykle proste w dobie Internetu, a w szczególności w dobie portali społecznościowych. Zatem osoba z cechami narcystycznymi może w stosunkowo prosty sposób wpływać na to, co zobaczą inni ludzie. Może się okazać, że ten wizerunek będzie zafałszowany, ale nie ma to znaczenia, jeśli narcyz otrzyma potwierdzenie swojej doskonałości.

Purton wraz ze współpracownikami (2018) przeprowadził badanie nad związkiem podtypów narcyzmu a niezadowolaniem z ciała u młodych kobiet i mężczyzn. W badaniu kontrolowano również poziom samooceny uczestników. Badacze (Putron i inni 2018) wyróżnili dwa podtypy narcyzmu. Narcyzm wrażliwy (ang. *vulnerable narcissism*), dla którego charakterystyczny jest niepokój i lęk w kontaktach społecznych oraz narcyzm, który nie posiada charakterystyk wymienionych poprzednio. Autorzy (Putron i inni 2018) uzyskali pozytywną korelację między wrażliwym narcyzmem a niezadowolaniem z własnego ciała. Wrażliwy narcyzm był również ujemnie skorelowany z poziomem samooceny. Natomiast narcyzm bez cech neurotycznych był skorelowany dodatnio z poziomem samooceny u kobiet. Samoocena okazała się być moderatorem między wrażliwym narcyzmem a niezadowolaniem z własnego ciała. Powyższe badanie pokazało, że dla narcyzów wizerunek własnego ciała jest ważny. W szczególności osoby, które były bardziej lękowe, były też bardziej niezadowolone z własnego ciała. Być może poziom lęku był powiązany z poziomem samooceny uczestników badania. Osoby bardziej niepewne w kontaktach społecznych były takie z powodu niskiego poczucia własnej wartości. Są to jedynie przypuszczenia, ponieważ nie ma informacji na ten temat w prezentowanym badaniu.

Portale społecznościowe mogą wtórnie oddziaływać na jego użytkownika. Mogą wpływać na postrzeganie siebie poprzez informacje zwrotne od innych użytkowników. Dla narcyza efekt taki może wpływać na poziom jego samooceny. Jak wspomniano wcześniej istnieje pojęcie wysokiej, ale „kruchej samooceny” (np. Kernis 2003), w której to osoba potrzebuje nieustannego potwierdzenia jej wartości. Być może osoby cechujące się tak zwanym narcyzmem wrażliwym będą bardziej wrażliwe na krytykę ze strony innych użytkowników danego portalu społecznościowego. Może to napędzać ich niepewność dotyczącą ich własnej wartości. Tym samym „narcyz wrażliwy” może umacniać w sobie poczucie niepewności. W dobie Internetu łatwiej jest się komunikować i „wpływać na inne osoby”. Można to porów-

nać do wpływu społecznego. Wpływem społecznym (ang. *social influence*) można nazwać zmianę zachowania, opinii, postaw czy też uczuć danej osoby za sprawą tego co robią, myślą albo czują inni ludzie. Przejawem wpływu społecznego może być naśladownictwo (Strelau, Doliński 2008). Naśladownictwo może być świadome, jak i nieświadome. Możemy przykładowo świadomie naśladować kogoś znanego z mediów, dostosowywać wygląd, a także naśladować „sposób bycia takiej osoby”. Z pojęciem naśladownictwa można wiązać modelowanie (Strelau, Doliński 2008), za pomocą którego można uczyć się różnych zachowań. Za model można uznać chociażby znane postaci medialne, które dana osoba może naśladować. Portale społecznościowe mogą wpływać na rozwój poczucia własnej tożsamości, w tym poczucia tego kim jestem lub dokąd zmierzam. Dziać się to może przykładowo za pośrednictwem kontaktów z innymi osobami, wrzucaniu własnych *selfie* („zdjęcie zrobione samemu sobie, zwykle smartfonem, umieszczane na portalu społecznościowym”; <https://sjp.pwn.pl/sjp/selfie;5579322.html> 2018). Oczywiście wpływ na poczucie tożsamości może być widoczny u osób nie posiadających cech narcystycznych, jednakże w kontekście narcyzmu wydaje się to być ważne.

Podsumowanie

Pojęcie narcyzmu nie jest jednoznaczne. Nie jest ono również zarezerwowane wyłącznie dla klinicystów. Wiele osób posiada cechy narcystyczne i nie spełnia kryteriów zaburzeń osobowości. Cechy zaburzenia osobowości przejawia 1-5% procent społeczeństwa (Pinsky i inni 2009). Zatem narcyzm nie jest tak rzadki, jakby mogło się wydawać. Cechy narcystyczne najczęściej są spotykane u mężczyzn. Wpływ na kształtowanie cech narcystycznych mają uprzednie doświadczenia (Szpunar 2016), chociażby z rodzicami. Istnieją różnice międzypłciowe w zakresie funkcjonowania społecznego na portalach społecznościowych. Aby zwiększyć swoją atrakcyjność mężczyźni publikują informacje o swoich sukcesach, natomiast kobiety zamieszczają fotografie (Szpunar 2016). Można to powiązać z psychologią ewolucyjną i społeczną. W kontekście rozważań nad wyborem partnera seksualnego kobiety oceniają zasoby potencjalnego partnera (Buss 2001), a za takie można uznać sukcesy. Natomiast mężczyźni kierują się zdrowiem i urodą potencjalnej kandydatki (Buss 2001). Zatem na prezentowanie fotografii na portalach społecznościowych można spojrzeć przez pryzmat psychologii ewolucyjnej. Osoby narcystyczne mogą kreować swój wizerunek na portalach społecznościowych. Wtórnie oddziałując na formowanie swojej tożsamości czy własnego „Ja”. Portale społecznościowe dostarczają informacji na temat tego, jaka dana osoba jest, czym się zajmuje oraz jak wygląda. Daje to możliwość otrzymywania informacji zwrotnych od innych użytkowników. Informacje te mogą umacniać poczucie własnej wartości u narcyzów lub mogą to poczucie niszczyć. Jak było wspomniane, osoby z cechami narcystycznymi nie muszą posiadać wysokiej samooceny. Samoocena deklarowana może się różnić od tej niejawniej. Osoby narcystyczne mogą szukać potwierdzenia własnej wartości na portalach społecznościowych. Zatem taka osoba nie musi mieć wysokiej samooceny i być pewna siebie. Umocnić to poczucie mogą potencjalnie negatywne informacje zwrotne od innych użytkowników portalu społecznościowego. Na pozór osoba narcystyczna może sprawiać wrażenie „silnej” i pewnej siebie, ale przytoczone wyniki badań niekiedy przeczą temu pogładowi.

Bibliografia

1. Buss D.M., (2001) *Psychologia ewolucyjna*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
2. Gałdowa A., (red.), (2000) *Tożsamość Człowieka*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
3. Górecka A., Szuster A., (2011) *O pozornej nieuchronności autowaloryzacji w obliczu dylematów moralnych. Rola dostępności standardów poza-Ja i przecięcia poznawczego*, „Psychologia Społeczna” nr 16.
4. Grijalva E., Newman D.A., Yan T., Tay L., Donnellan M. B., Harms P.D., Robins R.W., (2015) *Gender Differences in Narcissism: A Meta-Analytic Review*, „Psychological Bulletin” nr 2.
5. <https://sjp.pwn.pl/sjp/selfie;5579322.html> [20.06.2018].
6. Kernis M.H., (2003) *Toward a Conceptualization of Optimal Self-Esteem*, „Psychological Inquiry” nr 1.
7. Kopaliński W., (1985) *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
8. Kotyśko M., Izdebski P., Michalak M., Andryszak P., Pluto-Prądyńska A., (2014) *Nadmierne korzystanie z sieci społecznościowych*, „Alkoholizm i Narkomania” nr 2.
9. Łąguna M., Lachowicz-Tabaczek K., Dzwonkowska I., (2007) *Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody*, „Psychologia społeczna” nr 4.
10. Melosik Z., (2013) *Facebook i społeczne konstrukcje narcyzmu (O tożsamości zamkniętej w celi wizerunku)*, „Studia Edukacyjne” nr 26.
11. Millon T., Grossman S., Millon C., Meagher S., Ramnath R., (2004) *Personality Disorders in Modern Life*, New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
12. Myers E.M., Zeigler-Hill V., (2012) *How much do narcissists really like themselves? Using the bogus pipeline procedure to better understand the self-esteem of narcissists*, „Journal of Research in Personality” nr 46.
13. Pinsky D., Young S. M., Stern J., (2009) *The Mirror Effect: How Celebrity Narcissism is Seducing America*. HarperCollins e-Books.
14. Purton T., Officer C., Bullivant B., Griffiths S., Murray S.B., Mitchison D., Mond J., (2018) *Body dissatisfaction, narcissism and self-esteem in young men and women: A moderated mediation analysis*, „Personality and Individual Differences” nr 131.
15. Reinhard D.A., Konrath S.H., Lopez W.D., Cameron H.G., (2012) *Expensive Egos: Narcissistic Males Have Higher Cortisol*, „PLoS ONE” nr 1.
16. Skarżyńska K., (2002) *Wpływ telewizji na postawy i decyzje wyborcze oraz jej percepcja* [w:] Lewicka M., Grzelak J., (red.), *Jednostka i społeczeństwo*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
17. Sorokowski P., Sorokowska A., Oleszkiewicz A., Frackowiak T., Huk A., Pisanski K., (2015) *Selfie posting behaviors are associated with narcissism among men*, „Personality and Individual Differences” nr 85.
18. Starzomska M., (2015) *„Spróbuj tylko nas zawieść...”. Środowisko rodzinne osób z jądłowstrętem psychicznym i z narcystycznym zaburzeniem osobowości*, „Kwartalnik naukowy” nr 21.
19. Strelau J., Doliński D., (red.), (2008) *Psychologia. Podręcznik akademicki*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
20. Szczukiewicz P., (2016) *Narcyzm w diagnozie i terapii psychologicznej*. „Pedagogika. Badania, dyskusje, otwarcia” nr 7.
21. Szpunar M., (2016) *Kultura cyfrowego narcyzmu*. Kraków: Wydawnictwa AGH.